অধ্যায় ৮ ঃ শতককাব্য

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ উদ্দেশ্য
৮.২ পৰিচয়
৮.৩ শতককাব্যৰ পৰিচয়
৮.৩.১ শতককাব্যৰ লক্ষণ
৮.৩.২ শতককাব্য ৰচনাৰ উদ্দেশ্য
৮.৩.৩ শতককাব্যৰ উৎস
৮.৩.৪ শতককাব্যৰ ভাগ
৮.৪ সংস্কৃত সাহিত্যত ৰচিত বিভিন্ন শতককাব্যৰ উল্লেখ
৮.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৮.৬ অধিক জানিবলৈ
৮.৭ অগ্রগতিৰ খাতিয়ান
৮.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- শতককাব্যৰ পৰিচয় লাভ কৰিব পাৰিব
- শতককাব্যৰ উৎস আৰু লক্ষণ বুজিবলৈ সমর্থ হ'ব
- শতককাব্য ৰচনাৰ উদ্দেশ্যৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- সংস্কৃত সাহিত্যত ৰচিত হোৱা বিভিন্ন শতককাব্যৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- শতককাব্যৰ ভাগসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব

৮.২ পৰিচয়

গল্পসাহিত্য বা কথাকাব্যৰ পিছত এতিয়া আপুনি শতককাব্যৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব—

অতি কম পৰিসৰতে অধিক সাৰগর্ভ আৰু নীতিব্যঞ্জক বিষয়বস্তু সম্বলিত কাব্যকে শতককাব্য বোলা হয়। 'শতক' শব্দৰ অর্থ 'এশ'। শতক বা এশটা শ্লোকত ব্যৱহাৰিক জীৱনত সততে কামত অহা, গভীৰ অর্থপ্রকাশক শ্লোকৰ সমষ্টিয়েই হৈছে শতককাব্য।

শতককাব্য হৈছে একপ্রকাৰৰ গীতিকাব্য। ই স্বয়ং সম্পূর্ণ মুক্তক শ্রেণীৰ চতুষ্পদী কবিতা। সংস্কৃত গীতি কবিতাত ভালেমান শতককাব্য পোৱা যায়। শতককাব্যসমূহত ত্রিবর্গৰ

(ধর্ম, অর্থ, কাম) বিষয়েই আলোচনা আগবঢ়াইছে। মানৱ জীৱনে এই ত্রিবর্গ সাধনতেই পৰিপূর্ণতা লাভ কৰে। ধর্ম, নীতি, শৃঙ্গাৰ আৰু বৈৰাগ্য এই সকলো বিষয়ৰ ওপৰত শতককাব্য ৰচিত হৈছে। অতীৱ উৎকণ্ঠাপূর্ণ আৱেগপ্রৱণ কাব্যই শতককাব্য।

এতিয়া আপুনি এই অধ্যায়ত শতককাব্যৰ পৰিচয়, ইয়াৰ লক্ষণ, ৰচনাৰ উদ্দেশ্য, উৎস, বিভিন্ন ভাগ তথা বিভিন্ন শতককাব্যৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

৮.৩ শতককাব্যৰ পৰিচয়

আপুনি এতিয়া শতককাব্যৰ পৰিচয় জানিব পাৰিব। অতিশয় আৱেগ-অনুভূতিপূর্ণ আৰু সংবেদনশীল ভাৱযুক্ত অথচ মাধুর্যময় কবিতাকে শতককাব্য বোলা হয়। শতককাব্য একপ্রকাৰ গীতিকবিতা। শতককাব্য সংস্কৃত সাহিত্যৰ এক পৰম ৰমণীয় অঙ্গস্বৰূপ। এই কাব্যসমূহ মুক্তক শ্রেণীৰ। অর্থাৎ বাহ্য উপকৰণৰ পৰা মুক্ত হৈ স্বয়ং ৰসযুক্ত হোৱাটোৱেই মুক্তকৰ লক্ষ্য। ইয়াৰ ৰসপানত পাঠকৰ হৃদয় আনন্দত আপ্লুত হয়। আলঙ্কাৰিক **আনন্দবর্দ্ধনে** মুক্তক সম্বন্ধে এইদৰে কৈছে—

আনন্দবর্দ্ধনে ৰচনা কৰা গ্রন্থখনৰ নাম *ধ্বন্যালোক* ।

'মুক্তকেষু হি প্রৱন্ধেষু ইৱ ৰসৱন্ধাভিনিবেশিনঃ কবয়ো দৃশ্যন্তে।' ভর্ত্তৃহৰিৰ *'শতকত্রয়'* আৰু অমৰুক'ৰ *'অমৰুশতক'* মুক্তকৰ উত্তম উদাহৰণ। এনে কাব্য শৃঙ্গাৰ-ৰসাত্মক, নীতি বা উপদেশাত্মক আৰু বৈৰাগ্য ভাৱমিশ্রিত।

৮.৩.১ শতককাব্যৰ লক্ষণ

শতককাব্যৰ পৰিচয়ৰ পাছত আপুনি এতিয়া 'শতককাব্য'ৰ লক্ষণৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব। শতককাব্যক লঘুকাব্য বোলে। মুক্তক শ্লোক, শতককাব্য, খণ্ডকাব্য, স্তোত্রকাব্য প্রভৃতি লঘুকাব্যৰ অন্তর্ভুক্ত। গীতি কবিতাৰ দৰেই স্বয়ংসম্পূর্ণ ক্ষুদ্রাকাৰৰ একক কবিতা। এই শতককাব্যসমূহ শৃঙ্গাৰাত্মক আৰু ভক্তিভাবনাপূর্ণ হয়। সুখ-দুঃখ, আশা-নিৰাশা আদিৰ পৰা যি বৈৰাগ্য ওপজে সেই বিষয়সমূহক অৱলম্বন কৰিও শতককাব্য ৰচিত হয়। জীৱনৰ ক্ষণিকতা, বিষয়ভোগৰ প্রতি আসক্তিশূন্য আদিয়েই বৈৰাগ্য শতকৰ প্রধান বিষয়বস্তু। 'উৎকণ্ঠাবিৰচিতং পদং গেয়ং' বুলি ইয়াৰ লক্ষণ নিৰূপিত হৈছে।

৮.৩.২ শতককাব্য ৰচনাৰ উদ্দেশ্য

আপুনি শতককাব্যৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলে। এতিয়া শতককাব্য ৰচনাৰ উদ্দেশ্যৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব। সংস্কৃত সাহিত্যত দৃশ্য আৰু শ্রব্য এই দুয়োবিধ ৰচনাৰ মাজত শ্রব্যকাব্যক তিনিটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে। গদ্য, পদ্য আৰু মিশ্র। শতককাব্য পদ্যকাব্যৰ অন্তর্গত। শতককাব্যসমূহ গীতিধর্মী। কম কথাতে বেছি ভাব

প্রকাশ কৰি পাঠকক ৰসাভিভূত কৰাই হৈছে শতককাব্যৰ উদ্দেশ্য। ইয়াৰ দ্বাৰা মানুহে বাহ্য বিষয়মুখী হ'লেও অন্তর্মুখী চেতনাত একাত্ম হৈ পৰে। শতককাব্যত মধুৰ পদাৱলীৰ লগত সঙ্গীতময় ছন্দৰ প্রয়োগ কৰা হয়। শৃঙ্গাৰ, নীতি, বৈৰাগ্য তথা প্রাকৃতিক দৃশ্যৰাজিৰ বহুল বর্ণনা শতক কাব্যত সন্নিবেশ কৰা থাকে। শতককাব্যত ৰমণীৰ সৌন্দর্য যিমান সুন্দৰ স্বাভাৱিক ৰূপত পোৱা যায়, আন সাহিত্যত দুর্লভ। শৃঙ্গাৰৰ ভিন্ ভিন্ অৱস্থাৰ মার্মিক চিত্রণ প্রকাশ কৰা শতককাব্যৰ প্রধান উদ্দেশ্য। মূলতঃ হৃদয়ৰ ৰাগাত্মক ৰচনাক ছন্দোবদ্ধ ৰূপত প্রকাশ কৰোৱাটোৱেই শতককাব্যৰ মূল উদ্দেশ্য।

৮.৩.৩ শতককাব্যৰ উৎস

আপুনি এতিয়া শতককাব্যৰ উৎসৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব। **ঋগ্বেদ**ৰ পাতত থকা ঊষা সূক্ত বা সূর্য সূক্তসমূহতে প্রথম শতককাব্যৰ চানেকি দেখা যায়। বেদৰ একক মন্ত্র অথবা কিছুমান মন্ত্র সম্বলিত সূক্তক লঘুকাব্যৰ লগত মিলাব পাৰি। ঋগ্বেদৰ অক্ষসূক্ত (১০,৩৪) ভিক্ষুসূক্ত (১০/১১৭), সংজ্ঞানসূক্ত (১০-৭১-৭২) আদিত শতককাব্যৰ ধ্বনি শুনিবলৈ পোৱা যায়। তেনেদৰে উপনিষদ সাহিত্যও নীতিসমৃদ্ধ। কল্পসূত্রৰ অন্তর্গত ধর্মসূত্র, পাছৰ যুগৰ স্মৃতিসমূহ, পুৰুষার্থ চতুষ্টয় সাধনৰ বাবে বিহিত ধর্মনীতি, সমাজনীতি, ৰাজনীতি আদিত নীতি, বৈৰাগ্য আদিৰ প্রবচনসমূহ দেখা যায়। ৰামায়ণ, মহাভাৰত, পুৰাণ আদিতো নীতিগর্ভ শতককাব্য-সম্ভাৰ সোমাই আছে। মহাভাৰতৰ শান্তিপর্ব আৰু অনুশাসনপর্ব দুটাক শতককাব্যৰ আধাৰ বুলিব পাৰি।

ঋগ্বেদ ঃ চাৰিখন বেদৰ ভিতৰত ঋগ্বেদ প্রথম।

৮.৩.৪ শতককাব্যৰ ভাগ

এতিয়া আপুনি শতককাব্যৰ ভাগসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব—

শতককাব্যসমূহ সাধাৰণতে তিনিটা ভাগত বিভক্ত— (১) শৃঙ্গাৰমূলক, (২) নীতিমূলক, (৩) বৈৰাগ্যমূলক। এই শতককাব্যসমূহত বৈচিত্র্যপূর্ণ সমাহাৰ দেখা যায়। যেনে— সাংসাৰিক লোভ-মোহ, অভিমান, অহংকাৰ, মোহ আদিৰ পৰা হ'ব পৰা দুর্গতি, জীৱনৰ ক্ষণস্থায়িত্ব, নাৰীৰ মোহনীয় চৰিত্র আৰু ৰূপৰ প্রলোভনৰ প্রতি সতর্কতা, আসক্তিহীনতা, বৈৰাগ্যৰ পৰা সুবিধা, শম-দমাদিৰ পৰা হোৱা লাভ, সৎসঙ্গৰ পৰা হোৱা লাভ, অসৎসঙ্গৰ পৰা হোৱা ক্ষতি, বিদ্যাৰ মহত্ব, বিদ্বানৰ মহত্ব আদি শতককাব্যৰ বিষয়বস্তু।

শতককাব্যত প্রেম বা শৃঙ্গাৰ নীতি আৰু বৈৰাগ্যক প্রাধ্যান দিয়া হয়।

অলংকাৰ আৰু ছন্দৰ বৈচিত্র্যও এই কাব্যসমূহত বিৰাজমান। শতককাব্যৰ ভাষা সংস্কৃত।

৮.৪ সংস্কৃত সাহিত্যত ৰচিত বিভিন্ন শতককাব্যৰ উল্লেখ

এতিয়া আপুনি বিভিন্ন শতককাব্যৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব—

১) ***অমৰুশতক*** ঃ *অমৰুশতক* নামৰ শতককাব্যখন অমৰু বা অমৰুক নামৰ কবিৰ দ্বাৰা ৰচনা বুলি প্রসিদ্ধি আছে। অমৰু অষ্টম শতাব্দীৰ পূর্বৰ কবি। কিম্বদন্তী অনুসাৰে জনা যায় যে— মণ্ডনমিশ্রৰ পত্নী ভাৰতীৰ সৈতে বিচাৰত প্রবৃত্ত শঙ্কৰাচার্য ৰতিশাস্ত্রবিষয়ক প্রশ্নৰ উত্তৰ দানত অসমর্থ হোৱাত শাস্ত্রজ্ঞান লাভ কৰিবলৈ নর্মদাৰ তীৰলৈ যায়। তাতে তেওঁ যোগৰ বলত দেহটো শিষ্যসকলক সংৰক্ষণ কৰিবলৈ দি ইতিমধ্যে মৃত কাশ্মীৰৰ ৰজা অমৰুকৰ পত্নীসকলেৰে সৈতে শৃঙ্গাৰ কেলি কৰি পুনঃ নিজ দেহত প্রৱেশ কৰে। এনেদৰে লব্ধজ্ঞানেৰে শতশ্লোকত অমৰুক কাব্য ৰচনা কৰিছিল। পৰৱর্তীকালত এইখন *'অমৰুশতক'* নামেৰে প্রসিদ্ধি লাভ কৰে।

*'অমৰুশতক'*ৰ শ্লোকবোৰ মনোহৰ। ইয়াৰ ভাৱ-ভাষা ছন্দ অলংকাৰ সকলো দিশতে মনোহাৰিত্ব বিদ্যমান। দীর্ঘসমাসবদ্ধ পদ ব্যৱহাৰ কৰিছে। শার্দুলবিক্রীড়িত ছন্দত ৰচিত কাব্যখনৰ প্রধানৰস শৃঙ্গাৰ।

*'অমৰুশতক'*ৰ চাৰিটা আঞ্চলিক সংস্কৰণত শ্লোকসংখ্যা ৯৬ৰপৰা ১১৫টা পর্যন্ত দেখা যায়। অষ্টম শতিকাত বামনে অমৰুশতকৰ তিনিটা শ্লোক উদ্ধৃত কৰিছিল। খ্রীষ্টাব্দ ৮৫০ত আনন্দবর্দ্ধনে অমৰুক প্রথিতযশা কবিৰূপে উল্লেখ কৰিছিল। *'অমৰুশতক'* খ্রীষ্টাব্দ ৭ম শতিকাৰ শেষভাগত ৰচিত হয় বুলি আনন্দবর্দ্ধনে উল্লেখ কৰিছে।

২) ***শতকত্রয়*** ঃ *'শতকত্রয়'* ভর্ত্তৃহৰিয়ে ৰচনা কৰে। তেওঁ শৃঙ্গাৰ, নীতি আৰু বৈৰাগ্যশতক ৰচনা কৰে।

ভর্ত্তৃহৰিৰ জীৱনবৃত্তসম্বন্ধে সঠিককৈ একো জনা নাযায়। শতকত্রয়ৰ উপৰিও *ৰাৱণবধ* বা ভট্টিকাব্য আৰু *'বাক্যপদীয়'* ৰচনা কৰে। ভর্ত্তৃহৰিয়ে শৃঙ্গাৰ, নীতি আৰু বৈৰাগ্য শতকত্রয়ৰ আদিতে ক্রমে কামদেৱ, ব্রহ্মা আৰু শিৱৰ স্তুতি কৰিছে। নীতিশতকৰ আদি শ্লোকে তেওঁক এজন অদ্বৈতবাদী ৰূপেহে চিনাকি দিয়ে। এতিয়া শতকত্রয়ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ল—

(ক) ***নীতিশতক*** ঃ *নীতিশতকত* কবিয়ে উদাত্ত গুণ গ্রহণ কৰিবলৈ আগ্রহ দেখুৱাইছে। যিবোৰৰ অনুশীলন সমগ্র মানৱ সমাজৰেই মঙ্গলকাৰক। এই শতকখনৰ এশটা শ্লোক দহটা পদ্ধতিত ভাগ কৰি তাৰ অনুশীলন লোকসমাজত দাঙি ধৰিছে। মঙ্গলাচৰণৰ পাছত ক্রমে— (১) মূর্খপদ্ধতি (২-১০), (২) বিদ্বৎপদ্ধতি (১১-২০), (৩) মান শৌর্য্য পদ্ধতি (২১-৩০), (৪) অর্থপদ্ধতি (৩১-৪০), (৫) দুর্জন পদ্ধতি (৪১-৫০), (৬) সজ্জন পদ্ধতি (৫১-৬০), (৭) পৰোপকাৰ পদ্ধতি (৬১-৭০), (৮) ধৈর্য্যপদ্ধতি (৭১-৮০), (৯) দৈৱপদ্ধতি (৮১-৯০), (১০) কর্মপদ্ধতি (৯১-১০০)।

ভর্ত্তৃহৰিয়ে কালিদাস, শূদ্রক আদিৰ গ্ৰন্থৰ পৰাও শ্লোকসমূহ সংগ্ৰহ কৰিছে। নীতিশতকৰ শ্লোকসমূহ অতিশয় জনপ্ৰিয়। শ্লোকসমূহৰ মাজত কবিৰ সুষ্ঠনীতি তথা মানৱচৰিত্ৰ সমীক্ষণৰ ছাপ দেখা যায়।

(খ) ***শৃঙ্গাৰশতক ঃ*** এই শতকখন বিষয়ানুসৰি পাঁচটা ভাগত বিভক্ত। (১) স্ত্ৰীপ্ৰশংসা (১-২০), (২) সম্ভোগবৰ্ণন (২১-৪০), (৩) কামিনীনিন্দা (৪১-৬০), (৪) সুবিৰক্ত দুৰ্বিৰক্ত পদ্ধতি (৬১-৮০), (৫) ঋতুবৰ্ণন (৮১-১০০)।

ইয়াত এশটা শ্লোকৰ মাজেৰে কবিজনে নাৰী প্ৰকৃতিৰ উপলব্ধি, কামুক ব্যক্তিৰ স্বৰূপোদ্‌ঘাটন, পৰিণতি আদি আঙুলিয়াই দেখুৱাইছে।

(গ) ***বৈৰাগ্যশতক ঃ*** *'বৈৰাগ্যশতক'* হৈছে ভর্ত্তৃহৰিৰ তৃতীয় শতক। বিষয়ানুসৰি ইয়াৰ শতশ্লোক দহটা ভাগত বিভক্ত— (১) তৃষ্ণাদূষণম্ (১-১০), (২) বিষয় পৰিত্যাগ বিড়ম্বনা (১১-২০), (৩) খাঞ্চাদৈন্যদূষণম্ (২১-৩০), (৪) ভোগাস্থৈর্য্য বৰ্ণনম্ (৩১-৪০), (৫) কালমহিমানুবৰ্ণনম্ (৪১-৫০), (৬) যতিনৃপতি সংবাদবৰ্ণনম্ (৫১-৬০), (৭) মনঃ সম্বোধন নিয়মনম্ (৬১-৭০), (৮) নিত্যানিত্য বস্তুবিচাৰঃ (৭১-৮০), (৯) শিৱার্চনম্ (৮১-৯০) আৰু (১০) অবধূতচর্যা (৯১-১০০)।

ইয়াৰ প্ৰতিটো শ্লোক অনুভূতিপ্ৰবণ। ইয়াৰ বিষয়বস্তুলৈ লক্ষ্য কৰিলে দেখা যায় যে ভর্ত্তৃহৰি এজন অদ্বৈতবাদী কবি আছিল আৰু অদ্বৈতধাৰণাক ফলৱতী কৰিবলৈ তেওঁ বৈৰাগ্যপথৰ প্ৰশংসাপৰক শতক ৰচনা কৰিছে।

(৩) ***শান্তিশতক ঃ*** ভর্ত্তৃহৰিৰ শতকত্ৰয়ৰ দ্বাৰা অনুপ্ৰাণিত হৈ পৰৱৰ্ত্তীকালত অনেক কবিয়ে শতককাব্য ৰচনা কৰিছে। ইয়াৰ ভিতৰত সিল্হনৰ *'শান্তিশতক'* অন্যতম। তেওঁ ভর্ত্তৃহৰিৰ বৈৰাগ্যশতককে ধৰি অন্য বহুতৰ ওচৰত ঋণবদ্ধ হ'লেও কাব্যখনিৰ অনেকখিনি মৌলিক। কাব্যখনত ঐহিক সুখৰ প্ৰতি আকর্ষিত হৈ পৰমার্থিক আনন্দৰ প্ৰতি দেখুওৱা অৱজ্ঞা, শেষত ভগৱদ্‌ভাৱনাৰ দ্বাৰা পৰম শান্তি সেই কথা প্ৰকাশ পাইছে। সিল্হন দ্বাদশ শতিকাৰ কবি। ১২০৫ খ্ৰীষ্টাব্দত ৰচিত **সদুক্তিকর্ণামৃততে** তেওঁৰ শ্লোকৰ উদ্ধৃতি পোৱা যায়।

সদুক্তিকর্ণামৃতৰ ৰচক শ্ৰীধৰদাস। ইয়াত ২৩৮০ টা শ্লোক আছে।

(৪) ***দৃষ্টান্তশতক ঃ*** কুসুমদেৱৰ ৰচিত *'দৃষ্টান্তশতক'* এখন অনুপম শতককাব্য। ভর্ত্তৃহৰিৰ নীতিশতকৰ দৰে ইয়াৰ প্ৰতিটো শ্লোকৰ প্ৰথমার্দ্ধত একোটি নীতিৰ কথা কৈ দ্বিতীয়ার্দ্ধত তাৰ দৃষ্টান্ত কবিয়ে তুলি ধৰিছে। বল্লভদেৱৰ সুভাষিতাৱলীত তেওঁৰ শ্লোকৰ উদ্ধৃতি পোৱালৈ চাই তেওঁ পঞ্চদশ শতিকাতকৈ বেছি পিছৰ হ'ব নালাগে।

(৫) ***ভল্লটশতক ঃ*** কাশ্মীৰি কবি ভল্লটে *'ভল্লটশতক'* ৰচনা কৰে। এই শতকত শ্লোকসংখ্যা এশৰো কম। আনন্দবর্দ্ধনে *'ধ্বন্যালোক'*ত *'ভল্লটশতক'*ৰ শ্লোক উদ্ধৃত কৰিছে। ভল্লটৰ মুক্তক শ্লোকসমূহত ন্যায়-নীতি, আদর্শ আৰু নানান বিদগ্ধ ভাৱনা প্ৰকাশিত হৈছে। ভাৱ আৰু ভাষাৰ প্ৰাচুর্য, অলঙ্কাৰৰ মাধুর্য, প্ৰসাদগুণ প্ৰভৃতি বৈচিত্ৰ্য তথা ভল্লটৰ

স্বকীয় বৈশিষ্ট্য বিদ্যমান যাৰ যাবে তেওঁ প্ৰাচীন বিদগ্ধ সমালোচকৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিছিল।

শতককাব্যৰ ভিতৰত শৃঙ্গাৰাশ্ৰিত ৰচনাই অধিক।

(৬) ***শৃঙ্গাৰশতক*** ঃ জনার্দ্দনভট্টৰ *'শৃঙ্গাৰশতক'*ত মুঠ ১০১টা শ্লোক পোৱা যায়। ৰচনাকাল আনুমানিক ১৩০০ শতাব্দী। ৰচনাশৈলী আড়ম্বৰপূৰ্ণ আৰু অলঙ্কাৰমণ্ডিত। শ্লোকসমূহত কবিৰ পাণ্ডিত্যৰ পৰিচয় পোৱা যায়।

(৭) ***শৃঙ্গাৰশতক*** ঃ নৰহৰিৰ ৰচিত *'শৃঙ্গাৰশতক'*ত ১১৫টা শ্লোক পোৱা যায়। কবিৰ ৰচনাপদ্ধতি কৃত্ৰিম আৰু ভাৱ গতানুগতিক। শৃঙ্গাৰৰ মাধুৰ্য আৰু ৰতিৰ বৈচিত্ৰ্য পৰিবেশন কৰাই তেওঁৰ মুখ্য উদ্দেশ্য।

(৮) ***ৰোমাৱলীশতক*** ঃ ৰসিকৰঞ্জনৰ *'ৰোমাৱলীশতক'* এখন শৃঙ্গাৰকাব্য। ১৩০টা শ্লোকত শৃঙ্গাৰ আৰু বৈৰাগ্য উভয় ভাৱধাৰা প্ৰকাশ কৰিছে। গ্ৰন্থৰ সমাপ্তিত কবিয়ে দ্ব্যৰ্থক শ্লোক ৰচনাৰ কথা নিজেই উল্লেখ কৰিছে। ৰচনাৰীতি অনাড়ম্বৰ হ'লেও সৰ্বত্ৰতে মাধুৰ্য আৰু সাৱলীল বাগ্‌ভঙ্গী প্ৰকাশিত হৈছে।

(৯) ***ৰোমাৱলীশতক*** ঃ বিশ্বেশ্বৰ পণ্ডিত নামৰ এজন কবিয়ে ১০০টা শ্লোকত সুন্দৰীনাৰীৰ ৰোমাৱলীৰ বৰ্ণনা কৰিছে। উপমা আৰু উৎপ্ৰেক্ষা অলঙ্কাৰৰ সহায়ত সহজ-সৰল ভাষাত নাৰী সৌন্দৰ্যৰ মনোৰম বৰ্ণনাত এইজন কবি অতিশয় নিপুণ।

(১০) ***সুন্দৰীশতক*** ঃ উৎপ্ৰেক্ষাবল্লভৰ ৰচিত *'সুন্দৰীশতক'* নামৰ শতককাব্যত ১১১টা শ্লোকত সুন্দৰীৰমণীৰ অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গ, ৰূপ-লাৱণ্যৰ বৰ্ণনা কৰিছে। কবিৰ প্ৰকৃত নাম গোকুল। ৰচনা নৈপুণ্যৰ বাবে তেওঁ উৎপ্ৰেক্ষাবল্লভ আখ্যা লাভ কৰিছে। কবিয়ে গ্ৰন্থত উল্লেখ কৰিছে যে তেওঁৰ পৃষ্ঠপোষক ৰজা মদন-মহীপালৰ অনুৰোধত এই কাব্য ৰচনা কৰিছে।

(১১) জগন্নাথৰ *অন্যাপদেশ-শতক,* নীলকণ্ঠৰ *অন্যাপদেশ-শতক* আৰু মধুসুদনে *'অন্যাপদেশ-শতক'* একে নামৰ তিনিখন শতক কাব্য ৰচনা কৰে।

(১২) ***সূৰ্যশতক*** ঃ *'সূৰ্যশতক'* ৰচনা কৰে ময়ূৰভট্ট নামৰ কবিয়ে। ময়ূৰভট্ট আৰু বাণ শ্ৰীহৰ্ষৰ ৰাজসভাৰ কবি। কোনো কাৰণবশতঃ ময়ূৰভট্টৰ কুষ্ঠৰোগ হোৱাত, ৰোগ নিবাৰণৰ কাৰণে স্ৰগ্ধৰা ছন্দত সূৰ্যদেৱতাৰ স্তৱ ৰচনা কৰে। স্ৰগ্ধৰা ছন্দত লিখা কাব্যৰ ভিতৰত এইখনেই প্ৰথম। কবিয়ে সূৰ্যদেৱতাৰ ভিন্ ভিন্ অঙ্গ, ৰথ, ঘোঁৰা আদি সাধনৰ বৰ্ণনাত পূৰ্ণৰূপে সফল হৈছে।

(১৩) ***চণ্ডীশতক*** ঃ বাণভট্ট ময়ূৰভট্টৰ সমকালীন কবি। এওঁ *'চণ্ডীশতক'* নামৰ স্ৰগ্ধৰা ছন্দত ভগৱতী দুৰ্গাক স্তুতি কৰি লিখা এখন প্ৰশস্তি কাব্য। *চণ্ডীশতক*ত কবিয়ে দীঘল দীঘল সমাস, অনুপ্ৰাস, উৎপ্ৰেক্ষা আদি অলঙ্কাৰৰ ব্যৱহাৰ কৰি ৰচনাশৈলী চমৎকাৰ কৰি তুলিছে।

জানি থোৱা ভাল

সংস্কৃত সাহিত্যত পূর্ণাঙ্গ কাব্যৰ উপৰিও মুক্তক শ্লোক নিৰদ্ধ বহুতো শতককাব্য পোৱা যায়। 'মুক্তক' শ্লোক হ'ল স্বয়ংসম্পূর্ণ একক চতুষ্পদী কবিতা। নৰ-নাৰীৰ জীৱনৰ বিভিন্ন ভাৱসমৃদ্ধ কবিতাসমূহৰ সার্থক ৰূপ পোৱা যায় শতককাব্যসমূহত। কালিদাসৰ পৰৱর্তীকালত শতককাব্য ভালেমান ৰচিত হৈছে। সেইবোৰৰ ভিতৰত অমৰুকৰ *'অমৰুশতক'* কাব্যই প্রধান। পৰৱর্তী শতককাব্যসমূহত শৃঙ্গাৰৰ নানান অৱস্থা আৰু ভাবৰ বর্ণনা, মিলন-বিৰহ, ৰাগ-অনুৰাগ, সুখ-দুখ, আশা-নিৰাশা আদিৰ বর্ণনাই প্রাধান্য পোৱা দেখা যায়। ইয়াৰোপৰি বৈৰাগ্যৰ পৰা হ'ব পৰা সুবিধা, শম-দমাদিৰ পৰা হোৱা লাভ, সৎসঙ্গ আৰু অসৎসঙ্গৰ পৰা হোৱা লাভ-ক্ষতি আদি ভাবৰ বর্ণনা থকা বিভিন্ন শতককাব্য দেখা যায়। শতককাব্যসমূহত বাহ্য তথা অন্তঃপ্রকৃতিৰ চিত্রণ সুন্দৰভাৱে প্রকাশ কৰে। মুঠতে শতককাব্যত শৃঙ্গাৰ, নীতি আৰু বৈৰাগ্য তিনিটা ভাবধাৰা পৰিলক্ষিত হয়। ইয়াৰ ভিতৰত শৃঙ্গাৰ ৰসপ্রধান শতক কাব্যই অধিক। ধর্মীয় ভাৱনাৰে ৰচনা কৰা শতককাব্যৰ ভিতৰত ময়ূৰ কবিৰ *সূর্যশতক* আৰু বাণভট্টৰ *চণ্ডীশত*কেই প্রধান।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'শতক' শব্দৰ অর্থ কি?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ 'শতককাব্য' কাক বোলে?

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ শতককাব্য কি কি বিষয়ত ৰচিত হৈছে?

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ শতককাব্যৰ লক্ষণ কি?

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ আলঙ্কাৰিক আনন্দবর্দ্ধনে মুক্তক কাব্য সম্বন্ধে কি অভিমত আগবঢ়াইছে?

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ ভর্ত্তৃহৰিয়ে ৰচনা কৰা শতককাব্য কেইখন কি কি?

.....

প্রশ্ন নং ৭ ঃ শতককাব্য ৰচনাৰ উদ্দেশ্য কি?

.....

প্রশ্ন নং ৮ ঃ শতককাব্যৰ উৎস ঋগ্বেদৰ কোন কোন সূক্তত পোৱা যায়?

.....

প্রশ্ন নং ৯ ঃ শতককাব্যৰ ভাগ কেইটা?

.....

প্রশ্ন নং ১০ ঃ শান্তিশতকৰ ৰচয়িতা কোন?

.....

প্রশ্ন নং ১১ ঃ শৃঙ্গাৰ ৰসাশ্রিত কেইখনমান শতককাব্যৰ নাম উল্লেখ কৰক।

.....

প্রশ্ন নং ১২ ঃ সূর্যশতক কোনে ৰচনা কৰিছিল?

.....

প্রশ্ন নং ১৩ ঃ চণ্ডীশতকৰ ৰচয়িতা কোন?

.....

৮.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সংস্কৃত সাহিত্যত ৰচিত হোৱা শতককাব্য কোন শ্রেণীৰ, ইয়াৰ উৎস আৰু লক্ষণৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলোঁ।
- বিভিন্ন শতককাব্যৰ বিষয়ে জানিব পৰা গ'ল। যেনে ঃ *অমৰুশতক,* ভর্ত্তৃহৰিৰ *শতকত্রয়,* বিভিন্ন শৃঙ্গাৰৰস প্রধান শতককাব্য, *চণ্ডীশতক, সূর্যশতক* আৰু পৰৱর্তীকালত ৰচিত হোৱা ভালেমান শতককাব্যৰ পৰিচয়ৰ লগতে বিষয়বস্তু সমূহৰো চমু আভাস পোৱা হ'ল।
- শতক কাব্যক লঘু কাব্য বোলা হয়। ই 'মুক্তক' শ্রেণীৰ ভাৰসমৃদ্ধ স্বয়ং সম্পূর্ণ একক চতুষ্পদী শ্লোকত ৰচিত।
- শতককাব্য অধিকাংশ শৃঙ্গাৰধর্মী হ'লেও বৈৰাগ্য তথা নীতিমূলক শতককাব্যও ৰচিত হৈছে।

৮.৬ অধিক জানিবলৈ

১) শর্মা, থানেশ্বৰ, *'সংস্কৃত সাহিত্যৰ ইতিবৃত্ত'*, গুৱাহাটী ঃ চন্দ্রপ্রকাশ।

২) গোস্বামী, হৰমোহনদেৱ, *'সংস্কৃত সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী'*, গুৱাহাটী ঃ বুকলেণ্ড।

৩) Winternitz. M, *History of Indian Literature-Vol. III*. : MLBD, Delhi.

৮.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এশ।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শতককাব্য হৈছে স্বয়ংসম্পূৰ্ণ ক্ষুদ্ৰাকাৰৰ 'মুক্তক' শ্ৰেণীৰ চতুষ্পদী কবিতা।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শতককাব্য শৃঙ্গাৰ, নীতি আৰু বৈৰাগ্য বিষয়ত ৰচিত হৈছে।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ উৎকণ্ঠা বিৰচিতং পদং গেয়ং বুলি ইয়াৰ লক্ষণ নিৰূপিত হৈছে।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ "মুক্তকেষু হি প্ৰবন্ধেষু ইৱ ৰসবন্ধাভিনিবেশিনঃ কবয়ো দৃশ্যন্তে"— বুলি আলঙ্কাৰিক আনন্দবৰ্দ্ধনে মুক্তক কাব্যসম্বন্ধে অভিমত আগবঢ়াইছে।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১। শৃঙ্গাৰ শতক, ২। নীতিশতক, ৩। বৈৰাগ্য শতক।

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কম কথাতে বেছি ভাব প্ৰকাশ কৰি পাঠকক ৰসাভিভূত কৰাই হৈছে শতক কাব্যৰ উদ্দেশ্য। ইয়াৰ দ্বাৰা মানুহ বাহ্য বিষয়মুখী হ'লেও অন্তৰ্মুখী চেতনাত একাত্ম হৈ পৰে।

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ঋগ্বেদৰ পাতত থকা 'ঊষাসূক্ত', অক্ষসূক্ত (১০/৩৪), সংজ্ঞানসূক্ত (১০/১৯১) আদিত শতককাব্যৰ ধ্বনি শুনিবলৈ পোৱা যায়।

৯নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শতককাব্য তিনিটা ভাগত ভগোৱা হৈছে।

১। শৃঙ্গাৰমূলক

২। নীতিমূলক

৩। বৈৰাগ্যমূলক

১০নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'সিন্ধুন'ৰ দ্বাৰা ৰচিত। এই শান্তিশতক পৰৱৰ্তীকালত ৰচিত শতকসমূহৰ ভিতৰত অন্যতম।

১১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ *শৃঙ্গাৰশতক* — ভৰ্ত্তৃহৰি ৰচিত

শৃঙ্গাৰশতক — জনাৰ্দ্দন ভট্ট ৰচিত

শৃঙ্গাৰশতক — নৰহৰি ৰচিত

ৰোমাৱলীশতক — ৰসিকৰঞ্জন ৰচিত ইত্যাদি

১২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ময়ূৰভট্ট নামৰ কবিয়ে।

১৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বাণভট্টই ৰচনা কৰিছিল।

৮.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ সংস্কৃত সাহিত্যৰ এখন শতককাব্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ শতককাব্যৰ উৎস আৰু লক্ষণৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ভৰ্ত্তৃহৰিৰ শতকত্ৰয়ৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ 'শতক' শব্দৰ অৰ্থ কি? শতককাব্য কাক বোলে? শতককাব্য কোনশ্ৰেণীৰ কাব্য। শতককাব্যৰ ভাগসমূহ কি কি? সংস্কৃত সাহিত্যত থকা শতককাব্যৰ বিষয়ে বহলাই আলোচনা কৰক।

*** ***** ***